

УДК 330.526.34

В.М. ВАСИЛЬЄВ, Харківський національний університет внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Ключові слова: державне підприємство, юридична відповідальність, посадова особа, юридична особа, суб'єкт юридичної відповідальності

Юридична відповідальність є одним з видів соціальної відповідальності, адже вона існує в суспільстві і є категорією усвідомлення конкретною особою, групою осіб, народом міри належної поведінки в соціумі, а тому виступає предметом вивчення та дослідження усіма галузями юридичної науки.

Відповідно до класичної правової теорії юридичною відповідальністю називається застосування до особи, що здійснила правопорушення, заходів державного примусу, передбачених санкцією порушеної норми, в установленому для цього процесуальному порядку [1, с.592]. Сутністю юридичної відповідальності за визначенням, наданим у Юридичній енциклопедії, є застосування до правопорушників передбачених законом санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою [2, с.437], тобто це ті негативні наслідки, які наступають для особи у зв'язку з вчиненням нею протиправного діяння (дії або бездіяльності).

З огляду на викладене доходимо висновку, що юридична відповідальність – це сукупність суспільних відносин, які виникають між уповноважувачим та зобов'язувачим суб'єктом, у зв'язку з вчиненням неправомірної поведінки останнім, що тягне за собою реалізацію державного примусу до порушника. Тому ефективність фінансової діяльності державного підприємства, як і всієї системи фінансово-кредитного механізму, залежить від ступеня її правової урегульованості, захищеності

та охорони значущої для неї діяльності суб'єктів.

Регулювання фінансово-правових відносин здійснюється юридичними нормами, які являють собою загальнообов'язкові правила поведінки, що визначають права й обов'язки осіб у цих відносинах і забезпечуються примусовою силою державної влади.

За характером дії функціонуючі в суспільстві юридичні норми поділяються на регулятивні, охоронні й дефінітивні. Регулятивні норми безпосередньо нормують поведінку суб'єктів суспільних відносин, опосередковуючи належні їм суб'єктивні права та обов'язки. Охоронні норми регулюють відносини юридичної відповідальності, які виникають внаслідок порушення регулятивних норм. Дефінітивні норми правил поведінки не встановлюють, а дають визначення понять, категорій, явищ, що мають юридичне значення [3, с.338–339].

Наведена класифікація є відносно умовною, однак вона відображає особливості структури права, дає змогу краще зрозуміти цей соціальний інститут як складне суспільне утворення, як систему.

На поведінку людей юридична норма впливає або забороняючи, або дозволяючи, або одночасно і дозволяючи, і забороняючи, тобто рекомендаційно. Якщо юридична норма не реалізується сама собою, а вимагає втручання органів державної влади, то відбувається застосування права, настає юридична відповідальність. Вона являє собою обов'язок правопорушника зазнати вимушене позбавлення певних належних йому благ.

Відтак, юридична відповідальність суб'єктів фінансового права, в тому числі і державного підприємства, як суб'єкта фінансових правовідносин, є сукупністю правовідносин між уповноважувачим та зобов'язаним суб'єктами з приводу дотримання останнім правових приписів у сфері фінансової діяльності та обов'язок уповноваженого суб'єкта заохотити таку поведінку (перспективна відповідальність), а також з приводу порушення зобов'язаним суб'єктом правових приписів у зазначеній

сфері та обов'язок уповноваженого суб'єкта засудити поведінку зобов'язаного, а обов'язок зобов'язаного – понести відповідальність за протиправні діяння шляхом позбавлення належних йому певних благ (майнового, особистого та іншого характеру) (ретроспективна відповідальність) [4, с.122].

Підставою для юридичної відповідальності є склад правопорушення, тобто сукупність ознак дії, що характеризують його як правопорушення.

В узагальненому вигляді виділяють такі види юридичної відповідальності: дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну, кримінальну.

На цьому підґрунті важливим та спірним, є питання притягнення до юридичної відповідальності фізичних та юридичних осіб.

Досліджуючи цей феномен, звернемося до генезису інституту адміністративної відповідальності. Певний період у правовій науці та законодавстві суб'єктами адміністративного проступку визнавалися як фізичні, так і юридичні особи. Проте в умовах панування державної форми власності накладення штрафів на юридичних осіб втрачали будь-який сенс, тому правова доктрина схилилась до недоцільності визнання підприємств, установ та організацій суб'єктами адміністративної відповідальності, що знайшло нормативне закріплення в Указі Президії Верховної Ради Союзу РСР від 21.06.1961 р. «Про подальше обмеження застосування штрафів, що накладаються в адміністративному порядку» та аналогічному Указі Президії Верховної Ради Української РСР від 15.12.1961 р. Цими нормативно-правовими актами скасовано накладення адміністративних штрафів на підприємства, установи та організації. Саме цю концепцію було реалізовано у прийнятому 07.12.1984 р. Кодексі Української РСР про адміністративні правопорушення, за яким суб'єктом адміністративної відповідальності є лише фізична особа (статті 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 27, 30, 31, 32 Загальної частини та Особлива частина Кодексу). Ця позиція законодавця залишилась незмінною, свідченням чого є численні

доповнення, які вносились до Кодексу України про адміністративні правопорушення протягом усього часу його дії, в тому числі і Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення» [5] від 05.04.2001 р., метою прийняття якого було приведення Кодексу у відповідність з Конституцією і законами України. Законами про внесення змін до Загальної та Особливої частин Кодексу, якими, зокрема, встановлювались нові склади адміністративних правопорушень та адміністративні стягнення за них, суб'єктом відповідальності за ці правопорушення визнавалися лише фізичні особи [6].

Відтак, юридичну відповідальність, а саме: дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну та кримінальну, на державному підприємстві несуть конкретні посадові особи.

В Україні спостерігається високий рівень правопорушень у всіх ланках фінансово-кредитного механізму держави, що призводить до дестабілізації його роботи, спричиняє матеріальні збитки суб'єктам фінансових правовідносин, в тому числі і державним підприємствам. Боротьба з цими правопорушеннями ускладнюється труднощами розмежування правопорушень між злочинами, адміністративними проступками і цивільно-правовими деліктами в сфері економічних відносин, особливо у сфері фінансових відносин суб'єктів підприємницької діяльності між собою і з державою. Тут юридична практика дуже часто натрапляє на так звані протиправні дії зі змішаною протиправністю.

Вітчизняна юридична наука та практика також поки що не мають у своєму арсеналі вичерпних рекомендацій щодо чіткого розмежування насамперед сфер кримінальної та адміністративної відповідальності, що знаходить своє відображення в чинних нормах права і в судовій практиці. Щоб правильно вирішувати питання, чи є те або інше протиправне діяння злочином чи адміністративним проступком, потрібно в багатьох випадках зіставляти відповідні норми кримінального та адміністративного законодавства. При цьому слід мати на увазі, що Кодекс України про

адміністративні правопорушення (далі – КУпАП України), а саме ст.9, закріпив принцип такого змісту: «адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідної до чинного законодавства кримінальної відповідальності» [7].

Адміністративна відповідальність як вид юридичної відповідальності полягає в застосуванні до осіб, які вчинили адміністративні правопорушення (проступки), адміністративних стягнень, що тягнуть для цих осіб обтяжливі наслідки майнового чи іншого характеру й накладаються уповноваженими на те органами або посадовими особами на підставах і в порядку, встановлених нормами адміністративного права.

Основним нормативним актом, що регулює адміністративну відповідальність, є Кодекс України про адміністративні правопорушення. Він закріплює поняття адміністративного правопорушення, види адміністративних стягнень, загальні правила та порядок їх застосування, систему складів адміністративних проступків тощо. Паралельно з цим Кодексом діють норми, з різних причин не включені до нього, що також встановлюють адміністративну відповідальність, але містяться в законодавчих міжгалузевих актах (наприклад у Законах України «Про Державну податкову службу в Україні» [8], Податковому кодексі України [9] тощо).

Адміністративна відповідальність настає за наявності фактичної підстави її застосування до правопорушника. Такою підставою є адміністративний проступок. Цим проступком ч.1 ст.9 КУпАП визнає протиправну, винну (умисну або необережну) дію чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Адміністративні проступки залежно від того, хто є їх суб'єктами, можна поділити на особисті і службові. Для службового проступку характерно те, що протиправне діяння

одночасно є порушенням як загальнообов'язкових правил, так і трудової (службової) дисципліни, тобто цей проступок одночасно є і адміністративним, і дисциплінарним. У такому разі не виключається притягнення порушника до двох видів юридичної відповідальності – адміністративної і дисциплінарної; питання про це вирішується в кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин справи.

Кримінальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності, яка встановлюється державою і настає за протиправні і діяння людини, які були нею вчинені умисно або з необережності.

Характерними ознаками кримінальної відповідальності є її зв'язок лише зі спеціальним видом правопорушення – злочином та обов'язок особи відповідати перед державою за вчинення цього злочину лише відповідно до закону і лише за вироком суду.

Підставою для кримінальної відповідальності є наявність передбачених кримінальним правом об'єктивних (об'єкт, предмет, діяння, наслідки та причинний зв'язок) і суб'єктивних (суб'єкт, вина, мотив і мета) ознак, які характеризують певне суспільно небезпечне діяння як злочин. Сукупність таких ознак має назву склад злочину, який визначається диспозицією певної статті Особливої частини та положеннями Загальної частини Кримінального кодексу України.

Порушення законодавства у сфері фінансової діяльності підприємств визнаються злочинами і тягнуть за собою кримінальну відповідальність лише за умови, що вони є суспільно небезпечними, тобто спричиняють або містять у собі реальну загрозу спричинення шкоди суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом [3, с.353–354].

Відповідно до Кримінального кодексу України кримінальній відповідальності підлягають фізичні осудні особи, які досягли встановленого законом віку кримінальної відповідальності. Тому за суспільно небезпечні діяння, вчинені у сфері фінансової діяльності державних підприємств, відповідальність не-

суть їхні посадові особи. Згідно з Приміткою до ст.364 Кримінального кодексу України посадовими особами є особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням [10].

Отже, суб'єктами злочинів у сфері фінансової діяльності державних підприємств можуть визнаватися особи, відповідальні за здійснення такої діяльності, ведення бухгалтерського обліку, подання бухгалтерських звітів і балансів, податкових декларацій, розрахунків, платіжних доручень та інших відповідних документів. До таких осіб належать, зокрема, керівники, головні (старші) бухгалтери та їх заступники, а також інші посадові особи, що мають право підпису фінансово-господарських документів.

Під дисциплінарною відповідальністю відповідно до діючого законодавства України варто розуміти винне порушення трудової дисципліни й службових обов'язків. Такі порушення можуть бути виражені як у діях, так і в бездіяльності, допускатися як свідомо, так і з необережності. Підставою дисциплінарної відповідальності є дисциплінарна провина, сутність якої полягає в невиконанні або неналежному виконанні працівником покладених на нього трудових або службових обов'язків (ст.24 Типових правил внутрішнього трудового розпорядку для робітників та службовців підприємств, установ, організацій) [11].

Разом з тим, незалежно від того, на підставі якого законодавчого акту настає дисциплінарна відповідальність, вона характеризується такими загальними ознаками: 1) її підставою є дисциплінарна провина; 2) за таку провину передбачено накладення дисциплінарного стягнення; 3) стягнення накладається уповноваженим на те органом (посадовою особою) у порядку підпорядкованості;

4) рамки «дисциплінарної» влади цього органу (посадової особи) чітко встановлюються правовими нормами; 5) службовець, на якого накладено дисциплінарну санкцію, може оскаржити її у вищий орган або в суд; 6) за одну дисциплінарну провину може бути накладено тільки одну дисциплінарну санкцію.

Службовці державних підприємств на яких не поширюються положення Закону України «Про державну службу» [12], несуть дисциплінарну відповідальність згідно Кодексу законів про працю України [13] або Правил внутрішнього трудового розпорядку.

Цивільно-правова відповідальність виступає негативним для порушника наслідком вчиненого ним цивільного правопорушення [14, с.716]. Вона настає за порушення фізичною чи юридичною особою договірних зобов'язань, заподіяння позадоговірної майнової шкоди, а також за порушення особистих майнових прав і має майновий та компенсаційний характер. Сутністю цивільно-правової відповідальності є покладення на правопорушника заснованих на законі невідповідних правових наслідків, які виявляються у позбавленні його певних прав або в заміні невиконаного обов'язку новим, або у приєднанні до невиконаного обов'язку нового додаткового [15, с.14]. Окремим видом такої відповідальності є майнова відповідальність органів влади й управління і їх посадових осіб за заподіяну їх неправомірними діями шкоду.

Отже, відповідно до п.22 частини першої ст.92 Конституції України безпосередньо не встановлено види юридичної відповідальності. За цим положенням виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності, а також діяння, що є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями як підстави кримінальної, адміністративної, дисциплінарної відповідальності, та відповідальність за такі діяння, а тому зазначені питання не можуть бути предметом регулювання підзаконними нормативно-правовими актами [6].

Відтак, окрім зазначених вище видів юридичної відповідальності є доцільним виділити також фінансово-правову відповідальність та господарсько-правову відповідальність державних підприємств.

Питання щодо фінансово-правової відповідальності є одним з найскладніших у науці фінансового права, оскільки цей вид юридичної відповідальності поки що не визначено як самостійний на нормативному рівні, а на доктринальному – точаться гострі наукові дискусії щодо її змісту, співвідношення з іншими видами юридичної відповідальності, кола суб'єктів. Саме тому інститут фінансово-правової відповідальності як окремий вид юридичної відповідальності, який уже сформувався об'єктивно [16, с.77], на сьогодні у правовій науці потребує теоретичного осмислення та негайного вирішення питання його уніфікації [17, с.187].

Цікавим є той факт, що суб'єктами фінансово-правової відповідальності, все ж таки, можуть бути юридичні особи, а також їх відокремлені підрозділи. Посадових осіб законодавство України не визнає як суб'єктів фінансового правопорушення [18, с.195]. Підставою для фінансово-правової відповідальності є рішення компетентного органу (судового, правоохоронного або фінансового) про накладення фінансових санкцій. Специфікою такої відповідальності є прагнення компенсувати збитки, завдані несвоєчасним виконанням особою грошових зобов'язань, шляхом застосування компенсаційних санкцій і в каральному впливі на правопорушника шляхом штрафних санкцій із метою забезпечити фінансову дисципліну.

Відповідний суб'єктний склад має і господарсько-правова відповідальність, яку слід розуміти як настання несприятливих майнових наслідків (стягнення збитків, штрафу тощо) в разі порушення правил функціонування господарського механізму, які встановлюються державними органами в інтересах держави або сторонами в договорі. Специфікою юридичної відповідальності у сфері госпо-

дарської діяльності є різноплановий характер правопорушень. У цьому зв'язку постає питання: який суб'єкт несе яку відповідальність. Проблема полягає в особливості статусу суб'єкта господарювання – юридичної особи. У будь-якому разі одні й ті самі дії певної посадової особи можуть мати негативні наслідки як для неї самої, так і для суб'єкта господарювання.

Такий вид юридичної відповідальності має ряд властивих їй ознак, а саме:

1) суб'єктами відповідальності є як суб'єкти господарювання та їх структурні підрозділи, так і учасники господарських відносин, у тому числі відповідні органи державної влади;

2) у разі притягнення до неї йдеться (в кінцевому підсумку) про перетерпіння несприятливих наслідків економічного характеру (полягає у зменшенні благ суб'єкта господарювання, однак спрямована не на саму особу суб'єкта господарювання, а на його майнову базу та організацію діяльності);

3) застосовується у формі певної системи економічних санкцій, передбаченої і господарським законодавством, і укладеними договорами, і локальними нормативними актами суб'єктів господарювання;

4) застосовується тільки в разі правопорушення;

5) на відміну від цивільно-правової, адміністративної відповідальності, передбаченої нормами трудового права, вона настає незалежно від вини правопорушника;

6) з погляду форми ця відповідальність є юридичною, тому що являє собою вплив потерпілого (суб'єкта господарювання) або іншого учасника господарських відносин (державного органу управління або контролю) на правопорушника (суб'єкта господарювання) безпосередньо або за допомогою господарського суду, суду загальної юрисдикції або третейського суду.

Але в будь-якому разі держава забезпечує реалізацію господарської відповідальності за допомогою системи уповноважених державних органів [19].

Підводячи підсумки дослідженого матеріалу доходимо висновку, що юридична відповідальність державного підприємства є сукупністю її стадій, які полягають у законодавчо встановлених заходах впливу уповноваженого органу на зобов'язаного суб'єкта з приводу дотримання ним правових приписів, а у разі їх порушення – понести відповідальність, встановлену відповідними нормами закону.

Основною ж метою юридичної відповідальності державного підприємства в сфері фінансової діяльності є забезпечення фінансової безпеки такого підприємства та захист його фінансової системи від протиправних посягань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Общая теория государства и права : академический курс : в 2 т. Т. 2. Теория права / ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – 656 с.
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 1. А–Г / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. ред.) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 1998. – 672 с.
3. Фінансова діяльність підприємства : підручник / Бандурка О. М., Коробов М. Я., Орлов П. І., Петрова К. Я. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Либідь, 2002. – 384 с.
4. Дмитренко Е. С. Юридична відповідальність суб'єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України : монографія / Е. С. Дмитренко. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 592 с.
5. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення» // ВВР України. – 2001. – № 22. – Ст. 107.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень п.22 ч.1 ст.92 Конституції України; ч.1, 3 ст.2, ч.1 ст.38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) : від 30.05.2001 р., № 7-рп.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01>.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення // ВВР Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
8. Закон України «Про державну податкову службу в Україні» // ВВР України. – 1991. – № 6. – Ст. 37.
9. Податковий кодекс України // ВВР України. – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.
10. Кримінальний кодекс України // ВВР України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
11. Постанова Державного комітету СРСР з праці та соціальних питань «Про затвердження типових правил внутрішнього трудового розпорядку для робітників і службовців підприємств, установ, організацій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0213400-84>.
12. Закон України «Про державну службу» // ВВР України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.
13. Кодекс законів про працю України // ВВР України. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.
14. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. Кн. 1 / [О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.] ; за ред. Н. С. Кузнецової. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 722 с.
15. Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1955. – 311 с.
16. Музика О. А. Фінансове право : навч. посіб. / О. А. Музика. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – К. : Вид-во ПАЛИВОДА, 2005. – 260 с.
17. Кравченко Л. Проблеми відповідальності за порушення порядку здійснення валютних операцій в Україні / Л. Кравченко // Вісник Вищого арбітражного суду України. – 2000. – № 2. – С. 187–191.
18. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс : підручник / О. П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.

19. Мачуський В. В. Господарське законодавство : навч. посіб. / В. В. Мачуський, В. Є. Постільга. – К. : КНЕУ, 2004. – 275 с.

Васильєв В. М. До питання про юридичну відповідальність державного підприємства / В. М. Васильєв // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 87–93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12vvmvdp.pdf>

Розкрито особливості юридичної відповідальності державних підприємств. Розглянуто чотири її основні види: дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну, кримінальну та запропоновано додатково виділити ще фінансово-правову та господарсько-правову відповідальність. Досліджено питання суб'єктного складу юридичної відповідальності державного підприємства.

***

Васильев В.М. К вопросу о юридической ответственности государственного предприятия

Раскрыты особенности юридической ответственности государственных предприятий. Рассмотрено четыре ее основных вида: дисциплинарную, гражданско-правовую, административную, уголовную и предложено дополнительно выделить еще финансово-правовую и хозяйственно-правовую ответственность. Исследован вопрос субъектного состава юридической ответственности государственного предприятия.

***

Vasil'ev V.M. To Question of Legal Liability of the State Enterprise

The features of the legal responsibility of state enterprises are made. We consider its four main types: disciplinary, civil, administrative, criminal and proposed additional allocation of more financial and legal and economic liability. We study the problem of subjective legal liability of the state enterprise.